

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI VE SERBEST CUMHURİYET FIRKASI ÖZELİNDE II. VE III. MECLİS'TE PARLAMENTO İÇİ MUHALEFET ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

AN EVALUATION ON THE PARLIAMENTARY
OPPOSITION AT THE II. AND III. ASSEMBLY:
PROGRESSIVE REPUBLICAN PARTY (TPCF)
AND LIBERAL REPUBLICAN PARTY (SCF)

Hafsa Nur ENGELÖĞLU**

ÖZET

Demokratik rejimlerin vazgeçilmez unsurlarından olan çok partili siyasal yaşam, Türkiye’de anayasal düzeyde ilk günden itibaren kabul edilmesine rağmen uygulamada ancak 1946 yılından sonra tam manası ile görülebilmiştir. Bu durum demokratik ortamın varlığını sorgulatmış, muhalefet faaliyetlerinin uzun süre meclis dışından basın ve ayaklanmalar aracılığıyla yürütülmesine sebebiyet vermiştir. Partilerin kapatılması, yahut henüz kurulamadan teşebbüs aşamasında kalması siyasi muhalefetin bir türü olan parlamento içi muhalefetin gerçek anlamda ortaya çıkamamasına neden olmuştur. 23 yıllık tek parti döneminin Türkiye’nin demokratikleşme sürecini sekteye uğrattığı kaçınılmaz bir gerçektir.

Çalışma ile, tek parti dönemi içerisinde yer alan II. ve III. Mecliste, parlamento içi muhalefetin varlığının sorgulanması amaçlanmaktadır. Bu minvalde, cumhuriyet rejimlerinin temel ilkelerinden olan muhalefet olgusu ele alınarak, türlerinden biri olan parlamento içi muhalefet üzerinde durulacaktır. TBMM’nin II. Dönemi

* Araştırma Makalesi.

Makale gönderim tarihi: 03.12.2020

Makale kabul tarihi: 25.01.2021

** Müşavir, TBMM Başkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü

E-posta: hafsanuraslanoglu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1922-6379>

ve III. Dönemi içerisindeki faaliyetler incelenerek, bu dönemlerde ortaya çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın parlamento içi muhalefet özelliklerini taşıyıp taşımadıkları tartışılacak ve parlamento içi muhalefetin fonksiyonlarından hangilerinin görüldüğü üzerinde durulacaktır.

Çalışmada kapsamlı literatür taraması yapılarak, konu ile ilgili hukukun ana kaynakları ve alanda yapılmış araştırmalar ve tezler dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi fırka, parlamento içi muhalefet, demokrasi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası.

ABSTRACT

The multi-party system, which is one of the indispensable elements of democratic regimes, was accepted in Turkey at the constitutional level from the very first day. However, it could be seen in practice and its full meaning only after the year 1946. This phenomenon made to question the existence of a democratic environment and caused the opposition activities to be carried out outside the parliament through the press and riots for a long time. Besides, political tackles like the abolition of parties or prevention of parties' establishment weakened the emergence of a real kind of political opposition in the form of parliamentary opposition. It must be acknowledged that a very long period of the single-party era lasted 23 years and interrupted Turkey's democratization process.

In this study, the existence of the parliamentary opposition in the II. and III. Assemblies that emerged within the single-party era is questioned. In this respect, the opposition's phenomenon as one of the basic principles of republican regimes will be handled. Following that, the parliamentary opposition as a form of political opposition will be emphasized. The activities within the II. and III. period of the Grand National Assembly of Turkey (TBMM) will be examined, and a discussion will be held on whether Progressive Republican Party (TPCF) and Liberal Republican Party (SCF), which emerged during these periods, have the features of an opposition party within the parliament. Afterwards, a discussion will be held on which functions of parliamentary opposition are seen.

A comprehensive literature review is conducted in this study, and primary legal sources, research and theses in this field have been taken into consideration.

Keywords: *Political party, parliamentary opposition, democracy, Progressive Republican Party (TPCF), Liberal Republican Party (SCF).*

1. MUHALEFETİN TANIMI VE TÜRLERİ

Muhalefet kelimesi köken itibari ile Arapça kelime olup, anlamında bir değişiklik olmaksızın Türkçe'ye yerleşmiş bir kelimedir. Türk Dil Kurumu'nun kelime için verdiği üç anlam bulunmaktadır. Genel-geçer anlamı, "Bir tutuma, bir görüşe, bir davranışa karşı olma durumu, aykırılık" olarak verilen muhalefet kelimesi, hem durum hem de bir topluluğun adı olarak kullanılmaktadır. Bir diğer deyişle, karşı görüşte olan kişiler topluluğuna da muhalefet denir. Bu anlam ise bizi kelimenin kavramlaşan anlamına götürmektedir. Siyasi bir kavram olarak muhalefet, yine Türk Dil Kurumu'nun tanımına göre, "*Demokraside iktidarın dışında olan parti ve partiler*" demektir.¹

Muhalefet duygusunun genel anlamda insanlarda bir içgüdü olarak bulunduğu kabul edilmektedir. Bunun sistemleşerek kamusal alanda ortaya çıkması ve siyasi bir örgütlenme şeklinde kendini göstermesi ise, belli bir nizam istemektedir. Demokratikleşme sürecini başarıyla tamamlayan toplumlarda siyasi/siyasal muhalefet, çoğulcu yapı ile toplumun her kesiminin temsili noktasında olumlu katkılar yaparken, demokratik ortamın ve hukuk zemininin bulunmadığı toplumlarda kutuplaşma sonrası çatışmaya neden olmaktadır. Ancak her eleştiri yahut her karşı çıkış muhalefet olarak adlandırılmayacağı gibi, her muhalefeti de siyasi/siyasal muhalefet olarak adlandıramamaktayız. "*Siyasi otoritenin davranışlarını tartışma ve değerlendirmeyi sosyal bir hak olarak gören*"² muhalefet, bu anlamı ile bireysel de olabilmektedir. Yukarıda verdiğimiz tanımın kavramsal anlamının da içerdiği gibi, demokratik rejimlerde hükümet/iktidar parti ve partilerden oluşmaktadır. İşte bu noktada siyasi/siyasal muhalefet olarak isimlendirdiğimiz muhalefet gündeme gelmektedir.

Siyasi/siyasal muhalefetin birden çok tanımı yapılabilmektedir. Turgut, *Siyasal Muhalefet* isimli kitabında tanım yaparken, siyasi muhalefetin iki ayrı anlamda kullanıldığını ifade eder. Buna göre ilk anlamıyla siyasi muhalefet, hükümetin faaliyetlerine ve izlediği politikalara farklı fikirleri temsil eden partinin/partilerin karşı çıkışlarıdır. İkinci anlamıyla ise, bu karşı çıkışı gerçekleştiren, iktidarın dışında olan parti veya partiler için kullanılır.³ Özetle belirtmek gerekirse, mecliste bulunan ancak iktidar dışında kalan siyasi parti/partilerin hem kendilerine hem de iktidar partisinin icraatlarını inceleme, denetleme ve sorgulama yönündeki faaliyetlerine muhalefet denmektedir.

Demokratik rejimlerin vazgeçilmez unsuru olan siyasi/siyasal muhalefetin pek çok türü bulunmaktadır. Bunların başlıcaları; anayasal ve anayasal olmayan, açık ve gizli, sisteme karşı ve sisteme sadık, çok yönlü ve tek yönlü, partileşmiş ve partileşmemiş ile parlamento içi ve parlamento dışı muhalefet olarak ayrılmaktadır.⁴ Bu çalışmada parlamento içi muhalefeti ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

1 Türk Dil Kurumu, **Güncel Türkçe Sözlük** http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b1da5e2b3f6a9.44000248 (09.06.2018).

2 Yüksel Metin, "Siyasal Muhalefetin Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinde Korunması", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2007, c. XI, S. 3-4, S. 63-104, s. 63. <http://eski.erzincan.edu.tr/birim/HukukDergisi/makale/2007-2-3.pdf> (09.06.2018).

3 Nükhet Turgut, **Siyasal Muhalefet**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.

4 Hasan Tunç, **Parlamento İçi Muhalefet**, Cemre Yayınları, Konya, 1997, s. 10.

1.1. Parlamento İçi Muhalefet

Parlamento içerisinde çoğunluğun temsili kadar azınlığın temsili de önemlidir. Seçmenler, verdikleri oylar ile iktidarı seçerken muhalefeti de belirlemede ve ikisini birlikte parlamento içine taşımaktadırlar.⁵ Her ne kadar parlamento yalnızca siyasi parti temsilcilerinden müteşekkilmiş gibi görünse de partilerin programları bu bütünün bir parçasıdır. Siyasi partilerin temsilcilerinden ve partilerin programlarından oluşan parlamento, farklı fikirlerin ve azınlık-çoğunluk toplumun tüm kesimlerinin temsil edilmesi gereken bir platformdur. Parlamento içi çeşitliliğin sağlanmadığı durumlarda anayasaya aykırı bir şekilde siyasi usuller ile anti-demokratik usuller ortaya çıkabilmektedir. Farklı görüşlerin politika üretme, ürettiğini uygulama merkezi olan parlamento, tek bir kişinin yahut bir siyasi partinin tekelinde olmamalıdır. Parlamento işte bu korumayı parlamento içi muhalefet ile sağlamaktadır.

Parlamento içi muhalefet, parlamentoda temsil yetkisi bulunan ancak iktidar dışı kalan siyasi partilerin ve bağımsız milletvekillerinin iktidar partisinin yürüttüğü politikalara karşı yaptıkları her türlü muhalefet olarak tanımlanmaktadır.⁶ Bu tür muhalefetin tarafları partilerdir. Zira parlamento içi muhalefetin temel amacı iktidarı elde etmektir. Sartori ve bazı yazarlar muhalefetin bu türünü siyasi/siyasal muhalefet ile aynı kabul etseler de⁷ siyasi/siyasal muhalefetin, yalnızca partilerce yapılan muhalefet ve sadece hükümet faaliyetlerinin eleştirisi olmadığını belirten yazarlar da bulunmaktadır.⁸

Siyasi partiler ile birlikte gelişerek parlamento içi muhalefet, demokratik sistemin vazgeçilmez unsurlarından olmuştur. Tarihesine bakıldığında parlamento içi muhalefetin İngiltere'nin verdiği statü ile kurumsallaştığı görülecektir. 1937 yılında çıkan kanun, muhalefet liderine devletin maaş ödemesini öngörmekteydi. Kanun açıkça muhalefeti kurumsallaştırmakta ve bir kamu görevi haline getirmekteydi. Parlamentoda temsilcisi bulunan siyasi partilere devlet yardımını öngören kanun da 1975 yılında kabul edilmiş ve muhalefetin kurumsallaşması yaygınlaşmıştır.⁹ Bu durum siyasi partilerin temsil gücünü artıracak ve muhalefet olmanın iktidar olmak kadar önemli olduğu vurgusunu yapabilecek bir gelişmedir. Parlamento içi muhalefetin görünürlük biçimi ülkeler arası farklılıklar gösterse de varlığı en nihayetinde demokratik sistem ile yönetilen tüm ülkelerde kaçınılmaz olarak kabul edilmiştir.

5 Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1966, s. 350.

6 Tunç, **Parlamento İçi Muhalefet**, s. 11.

7 Tunç, **Parlamento İçi Muhalefet**, s. 11.

8 Metin, "Siyasal Muhalefetin Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinde Korunması", s. 66. <http://eski.ercincan.edu.tr/birim/HukukDergisi/makale/2007-2-3.pdf> (09.06.2018).

9 Tunç, **Parlamento İçi Muhalefet**, s. 29.

1.2. Parlamento İçi Muhalefetin Özellikleri

Parlamento içi muhalefetin temel şartı, teşkilatlı, sürekli ve iktidarı elde etmeyi amaçlayarak seçmene alternatif programlar sunan ve parlamentoda temsil imkanı bulabilmiş, iktidarı denetleyen ve eleştiren bir veya birden fazla partinin var olmasıdır.¹⁰

Parlamentonun yönetmek görevinin yanı sıra vazgeçilmez görevlerinden biri de yukarıda ifade ettiğimiz gibi denetlemektir. Yürütme organı parlamentonun çoğunluğuna sahip parti veya partilerden olduğundan dolayı, yasama organının işlevini de muhalefet sağlamaktadır. Bu açıdan parlamento içi muhalefet, denge unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹ Ancak muhalefetin amacı olan iktidar olma saikinin ortadan kalktığı durumlarda muhalefetin motivasyonu düşecektir. Muhalefetin denetleme görevini yerine getirememesi parlamentoda dengesizliğe sebep olacak, azınlıkların da temsil edilmesi gereken yer olan parlamento demokratik olma özelliğini kaybedecektir.

Her siyasi partinin görünürlüğünün ve etkisinin artmasında doğrudan etkili olan sebeplerden biri de güçlü bir lidere sahip olmasıdır. Bu durum da muhalefet partileri için gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır. Ayrıca muhalefetin gündemi takibi de önem arz etmekte ve kamuoyunu lehine olarak yönlendirebilme gücüne sahip olması gerekmektedir. Bunların yanı sıra Tunç, parlamento içi muhalefetin temel özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır: Siyasi partilerce yapılması, Sürekli olması, Alternatif olması ve Rekabetçi olması.¹²

Siyasi Partilerce Yapılması

Seçmenlerin desteğini sağlamak itibarıyla devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye çalışan veya devam ettirme iradesi gösteren istikrarlı ve sürekli bir yapıya sahip, teşkilatlı gruplara siyasi parti/partiler denmektedir.¹³ Sarıbay'ın tanımına göre siyasi parti: “kendini siyasal bir etiketle tanımlayan yasal ve meşru yollardan, sürekli ve istikrarlı bir örgüt aracılığıyla seçmenlerin desteğini sağlayarak devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye ve elde tutmaya çalışan siyasal bir topluluk”¹⁴ tur. Toplumdaki farklı düşünce ve grupların parlamentodaki temsilcileri olan siyasi partiler, Anayasa 68. maddenin de ifade ettiği gibi, “demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.” Demokratik sistemin işleyebilmesi, siyasi partiler arasındaki etkileşim ile sağlanmaktadır. Her ne kadar bağımsız adaylar da parlamentoda yer bulabilseler de onların temsili bir partinin temsili kadar kolay ve kucaklayıcı olamayacaktır.

10 Tunç, **Parlamento İçi Muhalefet**, s. 27.

11 Tunç, **Parlamento İçi Muhalefet**, s. 27.

12 Tunç, **Parlamento İçi Muhalefet**, s. 27.

13 Maurier Duverger, **Siyasal Partiler**, çev. Ergun Özbudun, AÜHF Yayını, Ankara, 1979, s. 4.

14 Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 10.

Siyasi parti, seçim masraflarını yüklenmekte ve toplumdaki siyasi tartışmaları kanalize etmektedir. Hükümet ile vatandaş arasında bağ kurarak toplumun talep ve önerilerini aynı zamanda şikayetlerini yakından takip edebilmektedir. İktidar partileri devleti yönetirken, muhalefet partileri hükümeti denetleyerek, icraatlarını eleştirir ve alternatif bir söylem geliştirerek iktidar mücadelesi verir.

Sürekli Olması

Parlamento içi muhalefetin sürekli olmasından kasıt, hükümet karşısında her zaman muhalefet vazifesini yerine getirecek bir siyasi parti veya partilerin bulunmasıdır.¹⁵ Aynı hükümetin çok uzun süreli olarak iktidarda kalması muhalefeti umutsuzluğa sürükleyeceği gerçeğinden hareketle bu gibi durumlarda parlamento içi muhalefetin sürekliliğinden bahsedilemez. Benzer şekilde muhalefet ve iktidarın sık sık değişmesi de hükümet istikrarsızlıklarına sebep olacağından muhalefetin sürekliliği ilkesi zarara uğrayacaktır. Buradan da anlaşılacağı üzere parlamento içi muhalefetin bir ülkede yerleşmiş ve kurumsallaşmış olabilmesi için demokratik sistemin hâkimiyeti gereklidir.

Alternatif Olması

Parlamento içi muhalefet diğer bölümlerde de bahsettiğimiz gibi partilerin iktidar mücadelesi amacı ile gerçekleşir. İktidar mücadelesi verebilmek için bu partilerin bir programları ve bir politikaları bulunmalıdır. İşte bu program ve politika toplum nezdinde iktidar partisinin alternatifi olabilmelidir. Bir diğer ifadeyle; muhalefet tarafında yer alan siyasi parti/partiler, kendilerini alternatif bir hükümet olarak düşünmeli ve onun gereklerine göre hareket etmelidirler. Bu durum aynı zamanda demokratik sistemin bir güvencesi ve garantisidir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir milletvekilinin yaptığı şu konuşma, parlamento içi muhalefetin önemi ile birlikte alternatif olmasını vurgulamaktadır:

“Demokrasi, vazgeçemeyeceğimiz bir yaşam biçimidir ve demokrasi yalnızca özgürlük değildir; özgürlüğün ötesinde bir anlam ve işlevi vardır. Bir demokraside, eğer iktidar kadar güçlü, iktidarın sahip olduğu imkanlara sahip olan bir muhalefet oluşmazsa, bu rejim gerçek anlamda bir demokrasi olamaz. Demokrasinin bütün diğer rejimlerden en önemli farkı, her zaman iktidarın karşısında bir seçeneğin hazır tutulmasıdır. Böylece toplumda birikimlerin patlamaya dönüşmesi önlediği gibi, rejimin kayar bir biçimde ileriye doğru gitmesi sağlanır.”¹⁶

15 Turgut, **Siyasal Muhalefet**, s. 59.

16 Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Tutanak Dergisi**, D. 17, YY. 1, C. 3, s. 296.

Parlamento içi muhalefeti etkileyen durumlardan biri de parti sistemi ve sayıdır. Çok partili sistemler ile iki partili sistemlerde muhalefetin yoğunluğu ve biçimi değişiklik gösterecektir. Sartori parlamento içi muhalefetin en güzel şekliyle iki parti sisteminde vücut bulacağını¹⁷ ifade ederken bu düşüncenin devamı olarak Duverger de alternatif hükümetin ancak iki parti sisteminde ortaya çıkacağını belirtir.¹⁸

Rekabetçi Olması

İktidar olma amacı ile hareket eden siyasi partilerin arasında rekabetin bulunması durumun doğal sonucu olarak kabul edilebilir. Bu rekabet yarışında gösterilen performans sonucu muhalefet ve iktidar belirlenmektedir. İktidar ve muhalefet arasındaki rekabetin derecesini yoğunluğunu, toplumun siyasi kültür seviyesi, siyasi parti sayısı ve partilerin izledikleri stratejiler belirlemektedir. Seçimlerde rekabetçi tutum izleyen siyasi parti, parlamentoda işbirlikçi olabilmekte, bazen de hem seçimlerde hem parlamentoda aşırı rekabet gözlenebilmektedir.¹⁹ Bu durum ülkeden ülkeye fark edebileceği gibi mevcut durumun şartları ve seçim sistemleri de etkili olmaktadır.

1.3. Parlamento İçi Muhalefetin Fonksiyonları

Siyasi hayat durağan olmayıp, yeni hakların doğması ve yeni ilişkilerin devreye girmesi ile sürekli değişime ve gelişime uğramaktadır. Bu durum ile bağlantılı olarak parlamento içi muhalefetin işlevlerinde de değişiklikler olmuş, gelişmeler yaşanmıştır. Parlamento içi muhalefetin birçok farklı faaliyeti olmakla birlikte çalışmanın sınırları içerisinde, temel faaliyetlerden olan yasama faaliyetlerine katılma, denetim ve kamuoyunu aydınlatma faaliyetleri ele alınacaktır.

Yasama Faaliyetlerine Katılma

Parlamente rejimlerde muhalefetin yönetme yetkisi minimize edilerek, yasama faaliyetleri açısından üstünlük hükümette bulunmaktadır. Hükümetin programını gerçekleştirebilmesi bu üstünlüğün sağlanmasına bağlı²⁰ olmakla birlikte, muhalefet partisi bu yetkiye iktidar partisinin yönetim ve faaliyetlerini eleştirerek katılır. Genellikle uygulamada iktidarın istekleri gerçekleşirken, muhalefet geri planda kalabilmektedir. Ancak güçlü ve etkin bir muhalefet iktidar üzerinde bir baskı oluşturabilir. Nitekim Türkiye’de çok partili yaşama geçiş sürecinde muhalefet seçim kanununun seçim güvenliğini sağlamaktan uzak olduğunu iddia ederek, ara seçimleri boykot etmiş ve yönetim seçim kanununu değiştirmek zorunda bırakılmıştır.²¹

17 Tunç, **Parlamento İçi Muhalefet**, s. 36.

18 Duverger, **Siyasal Partiler**, s. 432.

19 Tunç, **Parlamento İçi Muhalefet**, s. 38.

20 Turan Güneş, **Parlamente Rejiminin Bugünkü Manası ve İşleyişi**, İÜHF Yayını, İstanbul, 1956, s. 108.

21 Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s. 64.

Parlamento için muhalefetin yasama faaliyetlerine katılımı, sistemi tıkama amaçlı değil tam aksine diktatörlük benzeri uygulamalara ve demokrasi ile bağdaşmayan faaliyetlerine karşı çıkmak şeklinde parlamenter rejimi koruma amaçlı gerçekleşmelidir. Muhalefetin görevi, hükümetin yanlış bulunan icraatlarına yalnızca karşı çıkmak ile son bulmamakta, bir icraata hayır denilirken niçin hayır denildiğini de açıklayarak çözümler sunmaktır. Muhalefetin bu sorumluluğu, kendisini iktidar görevine yaklaştırmaktadır.²²

Denetim Fonksiyonu

Parlamentonun özellikle ülkemizde en çok görünen fonksiyonlarından biri de denetim fonksiyonudur. Denetim; kamuoyunu bilgilendirmek, lehe destek sağlamak, kabineyi eleştirmek ve uyarmak, kamuoyunun ilgisini artırmak gibi amaçlarla genellikle günümüz siyasi sistemlerinde daha çok hükümet üyesi olmayan siyasi partilerce yapılmaktadır.²³ Ancak denetim görevinin yerine getirilebilmesi için, hükümetin muhalefetin bilgi edinme yollarını kapatmaması ve gerekli anlayışı göstermesi gerekmektedir. TBMM’de yaptığı bir konuşmada milletvekillerinden biri bu hususa şöyle dikkat çekmektedir:

“Meclisin kanun çıkarmaktan başka, ikinci önemli görevi hükümeti denetlemektir. Hükümeti; sorular, gensoru, meclis araştırması yollarıyla denetler. Fakat dikkat ediyorum, bu denetlemeye maalesef hükümet yardımcı olmamaktadır. Bu gün gündemde 19 soru vardı, sadece bir bakan iki soruya cevap verdi. Bu haftalardan beri böyle devam edip gitmektedir. Bir demokraside bunun böyle devam etmesi mümkün değildir. Yani, hükümetin meclisi engellemeye hakkı yoktur, bunu yapamaz, yapmamalıdır.”²⁴

2017 Anayasa değişikliği ile gelen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nde de soru, meclis araştırması, genel görüşme ve gündem dışı konuşma yer almaktadır.²⁵ Değişiklik öncesinde, denetim fonksiyonu içerisinde soru yolunun yazılı ve sözlü soru olmak üzere iki türü bulunmaktayken, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nde sadece yazılı soru imkânı bulunmaktadır.

22 Mümtez Soysal, **Dış Politika ve Parlamento Dış Politika Alanındaki Yasama Yürütme İlişkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1964, s. 261.

23 Tunç, **Parlamento İçin Muhalefet**, s. 75.

24 Tunç, **Parlamento İçin Muhalefet**, s. 77.

25 Hafsa Nur, Engeloğlu (Editör), **Sivil Toplum İçin Yasama Sürecine Katılım El Kitabı**, TBMM Basımevi, Ankara, 2020.

Kamuoyunu Aydınlatma

“İktidarı yapan ve yıkan bir güç”²⁶ olarak kabul edebileceğimiz kamuoyu, siyasi olayların oluşumunu doğrudan etkilemektedir. Parlamento içi muhalefetin hükümet karşısındaki en büyük gücü kamuoyunun varlığı ve onu etkileyebilme imkanındır. Muhalefetin kamuoyunu etkileme imkanının bulunmadığı durumlarda demokratik sistem zarar görecektir, iktidarı denetlemenin bir anlamı kalmayacaktır. TBMM’de bir milletvekili yaptığı konuşmasında muhalefet ile kamuoyu ilişkisine şu şekilde değinmiştir: “Muhalefetin görevi iktidarın yanlışlarını halka sergilemek, iktidarın eksiklerini, noksanlarını, kusurlarını göstermektir. Böylece kamuoyunda puan almak veya puan kaybettirmektir.”²⁷

Parlamento içi muhalefet yaptığı çalışmalar ve başvurduğu denetim yolları ile iktidarın doğru ve yanlışlarını kamuoyunun önüne taşır. Hükümet, muhalefetin ön ayak olmasıyla, halk nezdinde bilgilendirilen mevzuyla karşı büyük bir alakanın/tepkinin/eleştirinin oluştuğunu gördüğünde, duruma göre faaliyetlerini gözden geçirmek zorunda kalacaktır. Hükümetin, muhalefetin kamuoyunu bilgilendirme hakkını engelleyici tüm durumlardan kaçınması demokratik sistemde zorunlu bir durumdur. Kamuoyu, iktidar ve muhalefeti belirleyen ve sonraki süreçte “iktidar-muhalefet ilişkilerinde hakem veya jüri konumunda”²⁸ olan yegâne güç olması sebebiyle siyaset ile ilgili doğru ve eksiksiz bilgiye ulaşımı büyük önem arz etmektedir.

2. II. DÖNEM (1923-1927) VE III. DÖNEM (1927-1931) MECLİS

Türkiye’de 1923 ila 1946 yılları arasında (Cumhuriyet) Halk Fırkası’nın iktidarıyla Tek Parti Dönemi yaşanmıştır. Farklı açılardan değerlendirilmeye tabi tutulsa da Tek Parti Dönemi’nin II. ve III. Dönem Meclisleri, ses getiren muhalif partilerin var olduğu dönemler olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası kısa süren çalışma dönemlerinde parlamento içi muhalefet görevi ifa etmeye çalışmışlardır. Güdümlü bir demokrasi deneyimi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın 1930’daki kapanışından sonra ise artık Tek-Parti yönetimi yerleşmiş ve 1946 yılına kadar 23 yıl hüküm sürmüştür.

2.1. İkinci Dönem Meclis (1923-1927)

2.1.1. Halk Fırkası’nın Kuruluşu

(Cumhuriyet) Halk Fırkası, 1923’teki kuruluşundan çok önceleri, yurt genelinde organize olarak askeri, siyasi ve mülki işlevler gören Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin aslında bir devamı niteliğinde ortaya çıkmıştır.²⁹

26 Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, İkinci Baskı, AÜHF Yayını, Ankara, 1978, s. 123.

27 Tunç, **Parlamento İçi Muhalefet**, s. 96-97.

28 Tunç, **Parlamento İçi Muhalefet**, s. 97.

29 Hüseyin Baran, “Tek Parti Döneminde İktidar Muhalefet İlişkisi: Arslanköy Örnek Olayı”, **Yüksek Lisans Tezi**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE Kamu Hukuku ABD, Eskişehir, 2007, s. 13.

1919 yılı sonunda yapılan Meclis-i Mebusan seçimlerinde A-RMHC büyük bir başarı sağlamış, ancak Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla mecliste kurulması planlanan grup kurulamamıştır. Bunun yerine Felah-ı Vatan İttifak'ı adı altında 88 kişilik bir grup oluşturulmuştur. 1920 yılında İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgallerinden birkaç gün önce İngilizler tarafından A-RMHC ileri gelenlerinin tutuklanacağı öğrenilmiştir. Rauf Bey ve arkadaşları Mustafa Kemal'in uyarılarını dinlemeyerek tutuklanmış ve Malta'ya sürülmüşlerdir. Tutuklamaların ardından İstanbul Meclisi kapanmıştır. Olaylar üzerine Mustafa Kemal'in, Ankara'da Heyet-i Temsiliye adında olağanüstü yetkilere sahip bir meclisi toplantıya çağırması ile, A-RMHC'nin tüzüğündeki olasılık gerçekleşmiş ve ülke yönetimine el konulmuştur. Mete Tunçay bu durumu, A-RMHC'nin artık devlet olarak harekete geçtiğinin ve devlet başkanının da padişahın anayasal yetkilerini kullanmaya başladığının göstergesi olarak kabul etmektedir.³⁰

A-RMHC'nin bir grup olarak ortaya çıkması 10 Mayıs 1921 tarihinde gerçekleşmiştir. Cemiyet'ten Grup'a dönüşen yapıda temsil noktasında da bazı değişiklikler yaşanmıştır. Artık Milli Mücadele'ye katılan herkesi temsil etmek gibi bir iddiası bulunmamakta ve dahi, yapılması düşünülen değişiklikler için karşısına alacağı kişiler ve gruplar ortaya çıkmaktadır.³¹ Nitekim gerek kendi istekleriyle A-RMHG'ü dışında kalanlar gerekse grup dışında bırakılanlar Temmuz 1922'de İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurmuştur. Meclis içindeki muhalefet, işte bu birinci ve ikinci grup olarak anılan iktidar ve muhalefet grubu arasında gerçekleşmiştir.³²

Henüz ikinci grubun kurulmadığı 10 Mayıs 1921 tarihinde yapılan ilk oturum ile kabul edilen grup içtüzüğünde dikkat çekici bir nokta, grubun asıl varlık nedeni olan oyların dağılmaması ve disiplinin sağlanması sorunu, içtüzüğün 9. maddesinde, "*Grupta bilmüzakere ekseriyet-i lazime ile karargir olan mesailde akalliyet ekseriyetin kararına ittiba' mecburiyetindedir.*"³³ ifadeleriyle garanti altına alınmıştır. Ayrıca 4. madde ile, Halk Fırkası üyelerinin tüzük ve programa uyma yükümlülükleri tanımlanırken, bunlara karşı parti kongrelerinde özgür mücadele hakkı tanınmamaktadır. Bu iki madde, dönemin şartları içerisinde çatışmalara başından engel olunarak karar alma sürecini hızlandırmak gibi olumlu amaçlar için öngörülmüş olsalar dahi, parti içi demokrasinin yokluğunu göstermektedir.³⁴

İçtüzüğün kabulünden dört buçuk ay sonra Mustafa Kemal, Ankara gazetelerine verdiği bir demeçte halkçılığa dayanan ve Halk Fırkası adını taşıyacak olan bir parti kurmak istediğini söylemiştir. Mustafa Kemal'in demeci pek çok tartışmaya sebep olmuş, özellikle halk kavramının kullanılmasına, akla toplumun üyelerinin tamamını değil, ezilen-yoksul tabakaları çağrıştırdığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Mustafa

30 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 39.

31 Baran, "Tek Parti Döneminde İktidar Muhalefet İlişkisi: Arslanköy Örnek Olayı", s. 13.

32 Birinci Meclis'teki parlamento içi muhalefet konumuz dışında bulunduğu için yalnızca sürece atf yapılmakla yetinilmiştir. Birinci Meclis'te muhalefet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, Dijital Kitap, 2015, s. 8.

33 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 347, A-RMHG Nizamnamesi, Madde 9.

34 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 58.

Kemal, gerek Balıkesir Paşa Camii'nde verdiği hutbe ile gerek gazetelere verdiği demeçler ile Halk Fırkası'nın tasarımında sınıflaşmaya yer olmadığını ve toplumun bütün kesimlerinin temsil edileceğini ifade etmiştir.³⁵ Böylece kamuoyu, tartışmalar ile partinin kurulmasına hazırlanmıştır. Nihayet 6 Aralık 1922'de Mustafa Kemal, Halk Fırkası'nın kuruluşuna ilişkin açıklamayı gerçekleştirmiştir. Bu açıklamanın ardından yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal'in bu gezi ile halkın nabzını yoklamak, istek ve düşüncelerini dinlemek ve saltanat ile hilafetin kaldırılmasının halk nezdinde nasıl karşılık bulduğunu görmek istediği³⁶ düşünülmektedir.

Seçimlerin yenilenmesi kararı, itilaf devletlerinin anlaşma için görüşmeyi kabul etmeleri üzerine, hükümetin girişimiyle 1 Nisan 1923 tarihinde alınmıştır. Bir hafta sonrasında A-RMHG'nun başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal 9 maddeden oluşan bir beyanname hazırlamış ve bu beyanname ile A-RMHG'nun Halk Fırkası'na dönüşeceğini bildirmiştir. Seçim kararının alınması meclis içinde de dışında da hoş karşılanmamıştır. Yapılan seçimlerde Halk Fırkası'nın gösterdiği adaylar başarılı olmuş ve İkinci Grup'un adaylarından çok az kişi meclise girebilmiştir.³⁷

TBMM'nin ikinci dönemi 11 Ağustos 1923'te açılmış ve meclis başkanlığına Mustafa Kemal getirilmiştir. Daha önceden açıklanan tüzük, parti nizamnamesi olarak 9 Eylül 1923'te kabul edilmiştir. Resmi kuruluşu 11 Eylül'de gerçekleşmesine rağmen fırkanın kuruluş tarihi de tüzüğün kabul edildiği 9 Eylül 1923 olarak kayıtlara geçmiştir.³⁸ Hakkı Uyar İzmir'in kurtuluşu olan bu tarihin, fırkanın milli mücadele ile olan bağımlı ön plana çıkarmak amacıyla kuruluş tarihi olarak kabul edildiğini ileri sürer.³⁹

2.1.2. Cumhuriyet'in İlanını Getiren Muhalif Sesler

Halk Fırkası seçimlerde başarı göstererek meclisteki çoğunluğu elde etmiştir. Ancak bu durum ikinci dönemde meclisin muhalefetten tamamen tasfiye edildiği anlamına gelmemektedir. 23 Ağustos'ta Meclis'te onaylanan Lozan Antlaşması, İcra Vekilleri Başkanı Rauf Bey ile Hariciye Vekili İsmet Paşa arasında gerginliğe sebep olmuştur. Mustafa Kemal'in tercihini İsmet Paşa'dan yana kullanması üzerine, Rauf Bey görevini bırakmak mecburiyetinde kalmıştır.⁴⁰ Rauf Bey'den boşalan makama getirilen Fethi Bey bu tartışmaların üzerine görevini sürdürmeye çalışmıştır.

Hükümetin meclis hükümeti olması nedeniyle bakanlar, meclis içerisinde tek tek seçilmekteydi. Hükümet üyelerinin seçimi üzerinde Meclis'in tamamı uzlaşma sağlamamış, ayrıca CHF'nin içerisinde de hükümet üyelerinin seçiminde ayrılıklar

35 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 49.

36 Baran, "Tek Parti Döneminde İktidar Muhalefet İlişkisi: Arslanköy Örnek Olayı", s. 15.

37 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 51.

38 Hikmet Bila, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s. 40.

39 Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayın Grubu, 1998, s. 49.

40 Cemil Koçak, **Türkiye Tarihi**, c. 4, Sekizinci baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 133.

söz konusu olmuştur. Cumhuriyet'in ilanını getirecek olan ayrılık 23 Ekim'de gerçekleşmiştir. Meclis ikinci başkanlığı görevini yürüten Ali Fuat Bey'in görevinden ayrılması ve başbakanlık ve Dahiliye Bakanlığı görevlerini birlikte yürüten Fethi Bey'in Dahiliye Bakanlığı görevini bırakmak istemesi olayların gelişmesine sebep olmuştur.⁴¹ Mustafa Kemal'in boşalan makamlara önerdiği isimlere karşı, parti grubunun bu adayları seçmeyerek ikinci başkanlığa Lozan'ın onaylanması üzerine İsmet Paşa ile çekişme yaşayan Rauf Bey'i uygun görmesi Mustafa Kemal'i rahatsız etmiştir.⁴² Bu olaylar üzerine 26 Ekim'de⁴³ Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa dışındaki bütün bakanları ve başbakanı istifa ettiren Mustafa Kemal, uzun zamandır çözmek istediği sorunun çözümü için bir siyasi bunalım çıkmasını sağlamıştır.

Bakanların tek tek TBMM tarafından seçilmesi usulünün değiştirilmesini çözüm yöntemi olarak gören Mustafa Kemal⁴⁴, parlamenter hükümet sistemini getiren bir tasarı hazırlamıştır. 29 Ekim günü mecliste, kabine seçiminde meydana gelen tikanıklığın siyasal sistem ile ilgili olduğunu söyleyerek, çözüm olarak Cumhuriyet'in ilanını dile getirmiş, aynı gün Anayasa'da yapılan değişiklik ile devletin adı ve siyasal rejimi Cumhuriyet olarak kabul edilmiştir.⁴⁵ Mustafa Kemal Söylev'de Abdurrahman Şeref Bey'in hem cumhuriyet ile ilgili hem de muhaliflerin varlığına değinen şu kısa konuşmasına yer verir: "Hükümet biçimlerini birer birer saymak gereksizdir. Egemenlik kayıtsız şartsız dedikten sonra, kime sorarsanız sorunuz, bu cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama, bu ad kimilerine hoş gelmezmiş varsın gelsin."⁴⁶ Aynı gün 158 milletvekilinin katılımıyla⁴⁷ Cumhurbaşkanı olarak seçilen Mustafa Kemal, 30 Ekim'de başvekilliğe İsmet Paşa'yı atamış ve Cumhurbaşkanlığı makamının tarafsız olması gerektiğini ifade ederek Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başkanlığına da kendisine vekâleten İsmet Paşa'yı getirmiştir.⁴⁸

2.1.3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulmasına Giden Yolda Muhalif Sesler

1 Kasım 1922 ila 4 Mart 1924 tarihleri arasında saltanatsız bir şekilde süren hilafet, bu süre zarfında niteliğinin ne olduğu hususunda ve kaldırılma sürecinde pek çok tartışmaya sebebiyet vererek muhalefet akımlarının oluşmasını sağlamıştır. Halifeliğin kaldırılması, iç siyaset düzeyinde laikliğin hâkim olmasının yanı sıra,

41 Koçak, **Türkiye Tarihi**, s. 133.

42 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 59.

43 Baran, "Tek Parti Döneminde İktidar Muhalefet İlişkisi: Arslanköy Örnek Olayı", s. 20.

44 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 60.

45 Baran, "Tek Parti Döneminde İktidar Muhalefet İlişkisi: Arslanköy Örnek Olayı", s. 20.

46 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s. 705.

47 Nuri Ahmet Aktaş, "Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet", **Yüksek Lisans Tezi**, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, İstanbul, 2004, s. 56.

48 Ali Osman Eğilmez, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihine Giriş**, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 106-107.

Mustafa Kemal'in kişisel egemenliğe doğru yürümesiyle de ilgilidir. Mete Tunçay, Mustafa Kemal'in halifeliği kaldırmayı gücünü topluma kabul ettirmek olarak düşünmüş olabileceğini söyler. Bu durum Fırka içinde de hissedilmiş, tek kişinin egemenliğine doğru bir gidiş sezilenmiştir. Yine de Takrir-i Sükun uygulamasına kadar parti-içi demokrasinin işlediği söylenebilmektedir.⁴⁹

İstanbul İstiklal Mahkemeleri'nin teşkili için bir Hey'et-i Umumiye Kararı alınarak üyeler için ad belirtmeyle oylama yapılmıştır. 156 milletvekilinden 22'si çekimser oy kullanmıştır. Beş gün sonra mahkemenin hangi davalara bakacağı görüşülmüş, sunulan önerge tartışmalara sebep olmuştur. Oylama sonucu çıkan tablo, 89 kabul oyuna karşılık 63 red ve 6 çekimser oy Mecliste bir muhalefetin varlığını göstermektedir.⁵⁰ Muhalif olanlar arasında ileride kurulacak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF)'na katılacak olan isimler yer almaktadır.⁵¹ Falih Rıfki Atay hem meclisin bu havasını hem de kurulacak olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı şu sözleri ile tarif etmektedir:

“Yeni seçimlerde I. Millet Meclisi'nin ikinci grubu tasfiye edilmiştir. Fakat bir muhalefet partisinin bütün unsurları yeni meclise gelmiştir. Aralarında siyasi şöretler, yarı veya tam aydınlar, şöyle böyle Türkçüler fakat bilhassa Osmanlılar vardır. Devrimci değildirler. Gericici de değildirler bunlar bi-la-kayd-ü şart hâkimiyet-i milliye prensibini tutacaklardır. Biraz sonra ilk gerçek demokrasi savaşını bunlar verecekler, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuracaklardır. Kendileriyle Mustafa Kemal arasında asıl ayırıcı çarpışma Cumhuriyet ilan edildiği zaman başlamıştır.”⁵²

2.1.4. Gensoru Tartışmaları ve Muhalefetin Şiddetlenmesi

Terakkiperver muhalefetin fırka olarak ortaya çıkmasında, 1924 Nisan ayında Dahiliye Vekili Ferit Bey'in istifa etmek zorunda kalması olayı büyük bir etken olmuştur. 22 Mayıs'ta Dahiliye Vekilliğinden ayrılan Ferit Bey'in yerine Fırka Katib-i Umumisi Recep Bey atanmıştır. İstifanın ardındaki asıl neden, rüşvet ve yolsuzluk meselesi idi. 20 Ekim 1924 tarihinde mübadele işlerinde yolsuzlukların yaşandığı iddialarıyla Mentеше (Muğla) mebusu Esat Efendi Mübadele, İmar ve İskan Vekili Refet Bey'e bir soru önergesi yöneltilmiştir.⁵³ Bakan'ın verdiği yanıt Meclis tarafından doyurucu bulunmayınca soru, gensoru'ya dönüştürülmüştür.⁵⁴ Aynı günlerde Kazım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa istifa ederek meclise katılmışlardır. Mustafa Kemal,

49 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 71-72.

50 T.B.M.M., **Gizli Celse Zabıtları**, C. 4, İçtima Senesi: 1, Devre: 2, İnikat: 67, Celse: 2.-3., 13 Kânunuevvel 1339 (1923), s. 330-353.

51 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 79.

52 Nevin Yurdsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, DER Yayınları, İstanbul, 1998, s. 65.

53 Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Tutanak Dergisi**, C. 9, 48. Birleşim, s. 57-62.

54 Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Tutanak Dergisi**, C. 9, 49. Birleşim, s. 81 vd.

bu durumdan endişe ederek devir ve teslim işlerini tamamlamadıkları gerekçesiyle Meclis'e katılmalarını engellemek istemiş, ancak Kazım Karabekir fiilen katılarak oy dahi vermiştir. 8 Kasım 1924 günü 148 oy ile hükümete itimat beyan edilmiştir. Bir milletvekili çekimser kalırken 41 milletvekili oylamaya katılmamıştır.⁵⁵ Bu süreçte Dahiliye vekilliğine getirilen Recep Bey ile Rauf Bey arasında gergin tartışmalar yaşanmıştır.⁵⁶

2.1.5. Örgütlü Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu

Hükümetin güvenoyu almasının ertesi günü mecliste istifalar başlamıştır. Başından beri muhalif sözleri ile yaşanan olayların kilit ismi haline gelen Rauf Bey'in istifanamesi şöyledir:

“Perşembe günü cereyan edilen müzakereye verilen şekil, şimdiye kadar velev haricen olsun, muhafazasına çalıştığım birlik imkanını artık selbetti. Cumhuriyet idaresinin teyit ve takviyesine çalışmak üzere firkadan ayrıldığımı arz ederim.”⁵⁷

İstifalar devam ederken, Halk Fırkası'nın 10 Kasım günü yaptığı grup toplantısında, Fırka'nın adına Cumhuriyet kelimesi eklenmiştir.⁵⁸ 17 Kasım 1924'te resmen kurulan TPCF'nin hem ekonomik hem siyasal anlamda liberal demokrasiyi savunan beyannamesinden bir kısım şu şekildedir:

“Programımızda açıkça mevcut olduğu üzere umumi hürriyetlerin şiddetli taraftarıyız. Ancak faziletli milletlerin sosyal ilişkilerinde kişilerin özgürlükleri yekdiğerini terbiye, ahlak, hissiyat ve eğilimli itibarıyla tenkit ederek cemiyet hayatını tefessüh (kokuşma, yozlaşma) ve inhitattan (çöküntüden) vikaye etmekte olduğundan bu sosyal gereksinmeyi iltizamdan geri durmayacağız... Hürriyeti şahsiyeyi her sahada mukaddes addedeceğiz... Fırkanın tefrika olmadığını ispat edecek ve bunu zihinlerde itiyad haline getirecek geniş bir müsaadekarlık takip eyleyeceğiz... Fırkamız tahakkümlerin şiddetle aleyhtarı olduğu için kendi umuru dahilinde de cevaz ve imkan vermeyerek ne ferdin, ne de birkaç kişinin tahakküm suretiyle meramlarını icra ve infaz etmelerini kabul eylemeyecek, her hüküm ve kararını selahiyettar heyetlerinin ekseriyeti arasına istinad ettirecektir.”⁵⁹

55 T.B.M.M., **Zabıt Ceridesi**, C. 10, İctima Senesi: 2, Devre: 2, İctima: 4, Celse: 2, 8.11.1340, s. 165-166.

56 Ayrıntılı bilgi için bkz. Aktaş, “Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet”, s. 76-79.

57 Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, c. II, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1957, s. 109.

58 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 103.

59 Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, c.1, Ankara, İmge Yayınevi, 1995, s. 262.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, bu yeni fırkaya cephe olarak, gazetelere verdiği demeçlerde TpCF'nin dikkate değer görüşlerinin bulunmadığını ve kendisini diktatörlükle itham etmelerine anlam veremediğini ifade etmektedir. TpCF'nin kuruluşundan üç gün sonra sıkıyönetim önerisi reddedilince başvekil İsmet Paşa istifa etmiştir. Mustafa Kemal'de İsmet Paşa ile aynı görüşte olmasına rağmen Fırka'nın diğer üyeleri olağanüstü önlemlere gerek olmadığını söylemişlerdir. Bunun üzerine Fethi Bey aynı gün yeni kabineyi kurmuştur. Yeni kurulan kabine İsmet Paşa hükümetine göre çok daha ılımlıydı. Bunun sebebi olarak yeni fırkanın çekiciliği karşısında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın çözülmesini ve yeni istifaları engellemek düşüncesinin olduğu zikredilebilir. Bu yeni Hükümet oylamaya katılan muvafık-muhalef 188 mebusun ittifakla verdikleri itimat oylarını almış olmasına rağmen üç buçuk ay yaşamıştır.⁶⁰

TpCF kamuoyunda geniş bir destek bulmuş, toplam 29 mebus da fırkaya üye olmuştur. Bu milletvekillerinden altısı daha sonra Ankara İstiklal Mahkemeleri'nce idam edilecektir. Eski TpCF'lı milletvekillerinden yalnızca biri, ancak çok-partili yaşama geçilince siyasete dönebilecek, yedi kişi ise ancak Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü zamanında yeniden milletvekili olabilecektir.⁶¹

2.1.5.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Parlamento İçi Muhalefeti

1924'de yapılan ara seçimlerde TpCF'nin kendi adayları ile seçime girmemesi ve hatta bazı adayları destekleyip desteklemediğinin belli olmaması, TpCF'nin iktidar partisi olmayı hedeflemediğine ve hükümeti denetleyecek bir muhalefet olarak kalmayı hedeflediğine dair yorumlar yapılmasına neden olmuştur.⁶² TpCF'nin daha çok parlamento içinde olan muhalif tavrının, “yapıcı bir muhalefet fırkası tavrı”⁶³ olduğu ifade edilmiştir.

TpCF milletvekillerinden Feridun Fikri'nin Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin ilga edilerek, Dahiliye Vekaleti'nin içinde genel müdürlüğe dönüştürülmesi hakkındaki kanun teklifi Hükümet ile Muhalefet arasında çekişme yaratmıştır. Meclis önüne gelen öneri de Kanun'un 2. maddesi ile, kaldırılacak olan bakanlığın 1924 senesi sonuna kadar teşkilatında ve kadrolarının tanziminde Dahiliye Vekaleti'nin tek yetkili olacağı öngörülmekteydi. Bakanlığın müdürlüğe dönüştürülmesini muhalefet teklif etmiş olmasına rağmen, bu yetkinin Millet Meclisi'nde olduğu gerekçesiyle TpCF üyeleri 2. maddenin iptalini talep etmişlerdir. Meclis TpCF milletvekillerinin ikaz ve itirazlarını reddetmiştir. 2. madde için ayrı oylama yapılmış, oylamaya katılan 151 milletvekilinin 95 kabul oyu ile onaylanmıştır. Maddeye karşı 52 red, 4 çekimser oy kullanılmıştır. Kanunun tamamı ise 43 red, 17 çekimsere karşılık 89 oy ile kabul edilmiştir.⁶⁴ Bu durum 1924 yılında Mecliste parlamento içi muhalefetin varlığının somut örneklerinden biridir.

60 Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 104-107.

61 Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 108-109.

62 Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 95.

63 Habip Kocaman & Mustafa Ceylan, “Türkiye Cumhuriyetinin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Yasama Dergisi*, 2016, 34, s. 14.

64 Görüşmelere dair ayrıntılı bilgi için bkzn. T.B.M.M, *Zabıt Ceridesi*, C. 3., İçtima Senesi: 1, Devre: 2, İçtima: 47, 3 Teşrinisani 1339, s. 180-209.

TpCF'nın parlamento içi muhalefeti somutlaştırdığı bir diğer icraatı yine bir Vekalet konusu ile ilgilidir. 22 Aralık 1924'te Meclis gündemine gelen kanun teklifi, Bahriye Vekaleti'nin teşkilini öngörmektedir. TpCF milletvekillerinin de kanun teklifi veren vekillerden olduğu bilinmektedir. Ancak TpCF vekilleri diğer mevzuda olduğu gibi taslağın Bahriye Vekaleti'nin bağımsız statüsünü öngören 1. maddesine, aslında gerçekte Cumhurbaşkanı'nın doğrudan denetimindeki bir oluşuma itiraz etmişlerdir.⁶⁵ Kanun 24 red, 1 çekimser oya karşılık 137 oyla kabul edilmiştir.⁶⁶

Muhalefet partisi TpCF'nın Ali Fethi Bey Hükümeti'ne yönelik en önemli eleştirilerinin ara seçimlere yönelik olduğu görülmektedir. Gümüşhane'deki seçimlerde jandarmanın halkı tehdit ederek oy aldığı ortaya çıktığını ifade eden Zeki Bey, Dahiliye Vekaleti'nin bu konuda Meclis'i aydınlatmasını talep etmiştir.⁶⁷ Bu talep ile muhalif parti TpCF'nın parlamento içi muhalefet görevini yerine getirdiğini ve iktidar partisini denetlediğini görmekteyiz.

Nurettin Paşa'nın Bursa Milletvekilliğine seçilmesine rağmen Meclis üyeliğine kabul edilmemesi, seçimlere ilişkin asıl tartışmayı başlatmıştır. 17 Ocak 1925 tarihinde bu sorun Meclis'te görüşülmeye başlanmıştır.⁶⁸ Tartışma, Nurettin Paşa'nın Milletvekilliğine kabulünün hangi kanun gereğince yapılması gerektiği konusunda yaşanmıştır. 19 Aralık 1923 tarih ve 385 sayılı kanun gereğince Nurettin Paşa'nın seçim öncesi askerlikten istifa etmediği bu sebeple de seçiminin geçersiz sayılacağı kabulüne TpCF Milletvekilleri, uygulanması gereken kanunun 3 Nisan 1923 tarihli Seçim Kanunu olması gerektiği iddiasıyla itiraz etmişlerdir.⁶⁹ Ancak belirtmek gerekir ki muhalefet fırkası içinde de bu konuda görüş birliği bulunmamaktadır. Yapılan oylamada 56 red, 2 çekimser oya karşılık 130 oyla mazbata kabul edilerek, Nurettin Paşa'nın Milletvekilliği geçersiz sayılmıştır.⁷⁰

Parlamento içi muhalefetin denetim fonksiyonlarından biri olan soru fonksiyonunun devreye girdiği bir diğer olay, ara seçimlere yönelik olarak Feridun Fikri Bey tarafından Elâziz (Elazığ)'daki ara seçimlerde yöneticilerin halka yaptığı baskıya yönelik olarak verilen sualdir. Ancak soru henüz yeterli bilgi eline geçmediği gerekçesiyle Dahiliye Vekili Cemil Bey tarafından cevapsız bırakılmıştır. Feridun Fikri Bey bütçe görüşmelerinde konuyu tekrar gündeme getirmiştir.⁷¹

“Şurayı Askerinin Teşkilat ve Vazaifi hakkında 1/557 numaralı kanun layihası” TpCF'nın muhalefet ettiği ve yeni bir tartışmaya girdiği hükümet faaliyetlerinden biri olmuştur. Askeri Şura'nın Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında Müdafaa-i Milliye

65 T.B.M.M., **Zabıt Ceridesi**, C. 11, İctima Senesi: 2, Devre: 2, İctima: 25, 22.12.1340, s. 216-231.

66 T.B.M.M., **Zabıt Ceridesi**, C. 11, İctima Senesi: 2, Devre: 2, İctima: 28, Celse: 2, 29.12.1340, s. 294.

67 Aktaş, “Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet”, s. 86.

68 Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Tutanak Dergisi**, C. 12., 36. Birleşim, s. 131.

69 Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Tutanak Dergisi**, C. 12., 36. Birleşim, s. 131 vd.

70 Aktaş, “Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet”, s. 87.

71 Aktaş, “Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet”, s. 87.

Vekili, Bahriye Vekili, Erkanı Harbiye Umumiye Reisi, ordu müfettişleri ile Bahriye kumandanından teşekkül etmesini yasalaştırmak isteyen layihaya, Kazım Karabekir Paşa'nın itirazlarından, siyasi sorumluluklarla askeri-teknik sorumluluklar arasında kesin bir ayırım yapılmasını istediği ve Cumhurbaşkanı'nın, Şura'yı Askeri'ye başkanlık etmesini onaylamadığı anlaşılmaktadır. Bu itirazlara rağmen yasa tasarısı 22 Nisan 1925 tarihinde kabul edilmiştir.⁷² Ali Fethi Bey hükümeti süresince TpCF'nin pek çok muhalif faaliyeti bulunmaktadır. Özellikle 1925 Bütçe kanun layihası TpCF milletvekillerinin muhalif söylemlerine sebep olacaktır.⁷³

2.1.5.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Verdiği Soru ve Gensoru Önergeleri

Parlamento içi muhalefetin fonksiyonlarından olan soru ve gensoru önergeleri, denetim fonksiyonu işlevini görmektedir. Muhalefet Fırkası milletvekilleri de faaliyet süreleri içerisinde bu denetim fonksiyonunu kullanmış, 24 soru önergesi vermiştir. TpCF milletvekilleri fırka kapandıktan sonra da soru önergesi vermeye devam etmişlerdir. CHF hükümetlerine toplamda 348 soru önergesi verilmiş bunların 4'ü gensoruya çevrilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Tarım ve Ekonomi Bakanlığı ile Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı'na verilen gensoru önergelerinin görüşmeleri incelendiğinde Meclis'in nitelikli bir tahkikat yöntemini işletmediği görülmektedir.⁷⁴

TpCF'nin tüm bu etkinlikleri 1924-1925 yıllarında Mecliste parlamento içi muhalefetin varlığını göstermektedir. Demokratik sistemlerin vazgeçilmez ilkelerinden olan parlamento içi muhalefetin, etkinliği bu dönem için sorgulanabilecek olmakla birlikte temel özellikleri bünyesinde taşıdığından şüphe edilemeyecektir. Ayrıca parlamento içi muhalefete uygun olarak, bir siyasi parti olan TpCF beyannameyi ile alternatif bir hükümet önerisi getirmekte, meclis içinde yasama faaliyetlerine katılmakta ve hükümetin icraatlarına eleştiri getirerek yeni öneriler sunmaktadır

2.1.6. Muhalefetin Susturulması: Takrir-i Sükun Dönemi

Haklarında eşkıya diye tutuklama kararı bulunan Şeyh Said'in adamlarının jandarmalara teslim olmayarak ateşle karşılık vermeleri sonucu başlayan isyan, iktidar partisinin ılımlı hükümet yönetiminden vazgeçmesine sebep olmuştur. Muhalefet partisinden oluşması karşısında CHF'nin çözülmesini önlemek amacıyla İsmet Paşa'nın başvekillikten ayrılması ve Fethi Bey'in ılımlı hükümet kurması zaten gönülsüzce

72 T.B.M.M., **Zabıt Ceridesi**, C. 18, İctima Senesi: 2, Devre: 2, İctima: 109, 22.4.1341, s. 399-402.

73 T.B.M.M., **Zabıt Ceridesi**, C. 13, İctima Senesi: 2, Devre: 2, İctima: 43, 31.1.1341, s. 1-26; T.B.M.M., **Zabıt Ceridesi**, C. 13/1, İctima Senesi: 2, Devre: 2, İctima: 45, 2.2.1341, s. 63-88; T.B.M.M., **Zabıt Ceridesi**, C. 13/1, İctima Senesi: 2, Devre: 2, İctima: 48, 5.2.1341, s. 151-175.

74 Ayrıntılı bilgi için bkz. Aktaş, "Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet", s. 116-123.

alınmış bir karardı. Ayaklanma, Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'nın tarafında olmasının etkisiyle, CHF ılımlılarının azınlıkta kalmasına neden olmuş ve Fethi Bey'in istifaya zorlanmasına imkân sağlamıştır. Fethi Bey 2 Mart 1925 tarihinde sertlik isteyen bir önerenin 60'a karşı 94 oyla kabul edilmesi sonucunda istifa etmiştir.⁷⁵ Yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen İsmet Paşa şu açıklamayı yapmıştır:

“İç politikada her şeyden önce son olayların hızla ve şiddetle bastırılıp söndürülmesi ve memleketin maddi ve manevi bozgundan korunması, huzur ve istikrarın sürdürülmesi ve devletin gücünün pekiştirilip kuvvetlendirilmesi için hızlı ve etkili özel tedbirler alınmasını gerekli görüyoruz.”⁷⁶

Bunun üzerine Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adına Ali Fuat Paşa'nın konuşması, muhalefet fırkasının hükümete yönelik eleştirilerini ve denetimini içermektedir. Bu konuşma şu şekildedir: “Baş kaldırma hareketleri, yerici hareketler bastırılıp, baş kaldıranlar ve gericiler uslandırılıp yola getirilsin. Ancak milletin tabii haklarını ve özgürlüklerini sınırlayıp baskı altına alacak tedbirlere de idare cihazında yer verilmesin.”⁷⁷

Yapılan oylamada İsmet Paşa yeni kabineyi kurarak 23 muhalif 2 çekimser oya karşılık 155 oy ile güvenoyu almıştır. Oylama sonrası bir yasadan bahseden İsmet Paşa, Fethi Bey'in sıkıyönetim ilanı önlemleri ile yetinmeyerek, TBMM'den daha sonra Tahrir-i Sükun Kanunu'nu çıkartmış ve İstiklal Mahkemelerini kurdurmuştur.⁷⁸

Tahrir-i Sükun Kanunu'nun “Gericiliğe ve ayaklanmaya, memleketin sosyal düzeninin, huzurunun, sükununun, güvenliğinin ve asayişinin bozulmasına sebep olacak bütün kuruluşları kışkırtmaları, davranışları ve yayınları, hükümet cumhurbaşkanının onayı ile kendi başına ve idari olarak yasaklayabilir.”⁷⁹ hükmü diktatör bir yönetimin ayak sesleridir. Yasanın demokratikleşme sürecine bir darbe vurduğu kaçınılmaz bir gerçek olarak tarihteki yerini almıştır.

2.1.6.1. Tahrir-i Sükun Kanunu'na Muhalefet'in Tepkisi

Muhalefet, hükümetin uygulamalarını demokrasi açısından eleştirmekte, tasarının Anayasa'ya aykırılığını ileri sürmekteydi. Muhalefetin itirazı üzerine yasa tasarısı halindeyken mecliste yapılan incelemeler sırasında muhalefet fırkası milletvekillerinin yaptığı konuşmalar, demokratik rejimin ve getirilerinin muhalefet tarafından hükümete karşı korunmasına delil niteliğindedir. Bu konuşmalardan Feridun Fikri Bey'in konuşması Cumhuriyetin tanıdığı haklara aykırı görülen Tahrir-i Sükun Kanunu'nun ve hükümetin icraatının en sarih eleştirisidir:

75 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 128-139.

76 Aktaş, “Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet”, s. 97.

77 Aktaş, “Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet”, s. 97.

78 Görüşmelerin detayları hakkında bkz. T.B.M.M., **Zabit Ceridesi**, C. 15, İçtima Senesi: 2, Devre: 2, İçtima: 69, Celse: 2, 4.3.1341, s. 131 vd.; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 139.

79 Aktaş, “Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet”, s. 97.

“Bu tasarıdaki hüküm çok tehlikelidir. Çünkü Anayasanın 70. maddesindeki insanlığın tabii hakları doğrudan doğruya hükümetin takdirine, denetimine ve idaresine bırakılıyor. Böylece Anayasa da, hükümetin denetimi altına girebilir. Cumhuriyet ve ulusal egemenlik idaresindeki amaç, bütün vatandaşların güvenlik ve huzurudur. Bu gibi hususlarda hükümetin takdir hakkını kullanması, herkesin yarınına güvenmemesi demektir. Çünkü dünyada “huzur ve sükun” deyimini kadar sınırı geniş bir deyim yoktur. Bir de “güvenlik” kelimesi var. Bu kelimeyi hükümetin eline vererek insanların çabalarını kuruluş, kıskırtıcılık, bozgunculuk, yayım diye sınırlamak doğru değildir. Öyle bir sınır ki, insanların zihinlerinden geçenleri bile kapsamına koymak mümkündür. Bütün bu sebeplerle kanunu Cumhuriyetin ve Ulusal Egemenliğin ruhuna, Anayasaya aykırı görüyorum, bunun için Komisyon raporuna muhalif olduğumu yazdım. Ayaklanmayı tezelden ve acıkmaksızın bastırmakta hepimiz oybirliği içindeyiz. Nitekim; Başbakan Fethi Bey, nefret edilecek durumu anlattığında, oybirliği ile güvenoyu verdik. Şimdi ise, sıkıyönetimi bile hafif bırakacak şekilde bir “Şüphe Kanunu” getiriliyor. Tümünün reddini teklif ederim.”⁸⁰

Fikri Bey'in yukarıda yer verilen konuşması, kısa olmakla birlikte durumun vahametini gözler önüne sererek, muhalefetin demokrasiyi kesintiye uğratabileceği bu duruma engel olmak istediğini göstermektedir. Parlamento içi muhalefeti, özellikle Takrir-i Sükun Kanunu özelinde TpCF'nin nitelikli ve başarılı bir şekilde yürüttüğünü görmekteyiz. Hükümet kanadı Takrir-i Sükun Kanununu, devrim için bir fırsat⁸¹ olarak görüp savunurken muhalefet, özellikle Kanunun Anayasaya aykırı olduğunu, sınırlarının belli olmadığı ve çekirdek haklar dahi olmak üzere her tür hakkın Kanun kapsamına girebileceğini ve halk egemenliğinin zedeleneceğini iddia ederek, temel insan haklarının doğrudan doğruya hükümetin uhdesine bırakılmasını eleştirmektedir.

Kanunun Meclis'te kabulünden sonra da meclis içindeki tartışmalar son bulmamıştır. Hükümet ayaklanmalar sebebiyle çıkan huzursuzluğu gidermek için yürüttüğü politikayı savunurken, muhalefet ise bu uygulamanın cumhuriyet rejimine zarar vermemesi için denetleme görevini özenle yerine getirmektedir. Hükümet basına ciddi anlamda sansür uygulamaktaydı. Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, 11 Mart 1925 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na kapatılan gazete ve dergilerin neden kapatıldığını sormuş, Bakanlık Takrir-i Sükun Kanunu'na aykırı yayım yaptıkları cevabını vermiştir. Ancak Rüştü Paşa, yayımların kanun yürürlüğe girmeden önce yapıldığını söyleyerek basına uygulanan sansüre karşı çıkmıştır.⁸² Rüştü Paşa, keyfi uygulamalara karşı basın özgürlüğünü savunmak istemiş ancak bir sonuç alamamıştır. Bu süre boyunca meclis CHF ile TpCF arasında yaşanan şiddetli tartışmalara tanık olmuştur. Tartışmalar esnasında iktidar partisinin eleştirilere tahammülünün azlığı, TpCF milletvekillerinin konuşmalarını sabote etmeye çalıştıkları görülmektedir.

80 T.B.M.M., **Zabıt Ceridesi**, C. 15, İctima Senesi: 2, Devre: 2, İctima: 69, Celse: 2, 4.3.1341, s. 133-134.

81 Aktaş, “Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet”, s. 103.

82 Aktaş, “Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet”, s. 105.

2.1.6.2. İstiklal Mahkemeleri ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Muhalefeti

Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabulünden sonra gündeme gelen İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması teklifine TpCF milletvekilleri, idam kararlarının Meclis onayı olmadan uygulanmasının Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle itiraz etmişlerdi. Çetin tartışmaların yaşandığı Meclis, İstiklal Mahkemeleri'ni kurmuştur. 7 Mart 1925 tarihinde yapılan II. Ankara İstiklal Mahkemesi başkan ve üyelerinin seçimi oylamasına TpCF milletvekilleri anayasaya aykırılık gerekçesiyle katılmamışlardır.⁸³ CHF milletvekillerinden bazılarının da katılmadığı oylamada toplantı yeter sayısının ancak sağlandığı ve 15 civarında çekimsiz oyun kullanıldığı bilinmektedir.⁸⁴

7 Mart 1927'de görevi sona eren İstiklal Mahkemelerinde toplam 660 kişi idam cezasına çarptırılmıştır.⁸⁵ Bu mahkemelerin adaletin gereklerine ve hukukun genel ilkelerine uygun olmadığı verdiği kararlar üzerinden anlaşılmaktadır. Nitekim, İzmir Suikastı Davasında İzmit Mebusu Şükrü Bey avukat tutma isteğini ifade edince, Mahkeme Reisi, "İstiklal Mahkemeleri dava vekillerinin canbazlığına gelmez" diyerek bu isteğini reddetmiştir.⁸⁶ Sanıyoruz ki, Şark İstiklal Mahkemesi üyelerinden Lütfi Müfit Bey'in şu sözleri ise, üzerine bir söz ekleme ihtiyacı duyulmaksızın İstiklal Mahkemelerinin hukuku hiçe saydığını ortaya koymaktadır: "Bizim belli, milli bir amacımız vardır. Ona varmak için arasına kanunun üstüne de çıkarız."⁸⁷

2.1.6.3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması

Muhalefetin eleştirilerine imkân tanımayan ve sindirme politikası güden hükümetin, Şeyh Sait Ayaklanması sebebiyle uygulamaya konulan Takrir-i Sükun Kanunu ile muhalefet partisini de nasıplendireceği belli idi. Nitekim gelişmeler sonucunda TpCF üyeleri Şeyh Sait Ayaklanması ile bir şekilde ilişkilendirilip, Takrir-i Sükun Kanunundan alındığı iddia edilen yetki sonucu fırka yasaklanacaktır.

TpCF Urfa temsilcisi emekli Yarbay Fethi Bey, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırtmak suçlamasıyla Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmaktaydı. Hakkında herhangi bir delil bulunmamasına rağmen 5 yıl hapse mahkûm edilmiştir. Ayrıca mahkeme, 25 Mayıs 1925'te görev bölgesi içindeki tüm TpCF şubelerini kapatma kararı vermişti.⁸⁸

83 T.B.M.M., **Zabıt Ceridesi**, C. 15, İçtima Senesi: 2, Devre: 2, İçtima: 71, 7.3.1341, s. 198.

84 TBMM, İstiklal Mahkemeleri, C. 1, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi, Ankara, 2015, s. 11.

85 Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 159-161.

86 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 170.

87 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 169.

88 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 147.

Ankara İstiklal Mahkemesinde de Salih Başo ve arkadaşları, dini siyasete alet ettikleri iddiasıyla yargılanmaktaydı. Bu dava sebebiyle TpCF'nın İstanbul Çağaloğlu merkez şubesi ile diğer bütün şubelerinde arama yapılmıştır. Dava, söz konusu sanıkların 5-15 yıl kürek ve müebbet hapis gibi cezalar alması ile sonuçlanmıştır. Mahkeme ilgili davanın kararında, TpCF'nın programındaki “*efkar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkar*” olma ilkesi ile gericiğin kışkırtıldığını ifade etmiş, hükümetin bu noktaya dikkatini çekmiştir.⁸⁹ Mahkemenin hükümete muhalefet partisi ile ilgili bu örtülü işareti, İstiklal Mahkemelerinin hukukun değil siyasetin bir sonucu olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Ali Fuat Cebesoy, anılarında, Takrir-i Sükun Kanunu çıkmadan önce, Başvekil Fethi Bey'in muhalefet fırkası ileri gelenlerine kendi kendilerini feshetmelerini önerdiğini ancak bunu kabul etmediklerini yazmaktadır.⁹⁰

3 Haziran 1925 günü kapatılan TpCF'sının milletvekilleri, bağımsız kalmışlardır. Kapatılmanın üstünden aylar geçmesine rağmen CHF'nin bu milletvekillerine karşı saldırıları devam etmekte, Anayasada ve seçim yasasında hüküm bulunmamasına rağmen CHF, ikinci seçmenlerden imza toplayarak bu milletvekillerinin vekilliklerinin kaldırılmasını istemiştir.⁹¹ Bu gelişmeleri değerlendiren, CHF'sı eski başvekili Fethi Bey şu sözleri ile Türkiye'de Tek Parti döneminin hakimiyetini ifade etmektedir: “... TpCF, Şeyh Sait hadisesini takip eden günlerde çıkan Takrir-i Sükun Kanunu hükümlerine göre kapatılınca, Tek Parti devri bütün hususiyetiyle işlemeye başlamış ve politik hayat seçimden seçime, müntehib-i sanilerin sandıklara attığı, önceden ellerine verilmiş isimlerin sayılmasından ibaret olmuştur.”⁹²

TpCF kapatıldıktan yaklaşık bir yıl sonra İzmir Suikast Girişimi Davası ile ilişkili ilişkisiz eski TpCF milletvekilleri Ankara İstiklal Mahkemesince yargılanmaya başlamıştır. Dava sonucu Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, İstanbul mebusu İsmail Canbolat ve Sivas Mebusu Halis Turgut idama mahkûm edilenler arasındadır. Cumhurbaşkanının özel isteğiyle beraat ettirilenler ise, Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet ve Mersinli Cemal Paşa'dır.⁹³ 26 Haziran 1927 günü TBMM tatile girme kararı olarak ikinci dönemi tamamlamıştır.⁹⁴ Takrir-i Sükun Kanunu ile amaçlanan gerçekleşmiş, gerek Meclis içinde gerek dışındaki muhalif sesler bastırılmıştır. Birçok gazete kapatılmış, yalnızca eski TpCF milletvekilleri değil CHF vekilleri de sessizliğe bürünmüştür.

89 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 147.

90 Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, s. 143.

91 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 148.

92 Ali Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, 1980, s. 531.

93 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 163.

94 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 176.

2.2. Üçüncü Dönem Meclis (1927 - 1931)

İkinci dönem tatile girmeden önce CHF Grubu, önemli bir tüzük değişikliği yaparak milletvekillerinin saptanmasını Mustafa Kemal'in seçimine bırakmıştır. Mustafa Kemal, Ağustos sonlarında bir beyanname ile seçmenleri CHF'yi desteklemeye çağırması ve seçilecek milletvekillerinin yolsuzluklara karışmalarını önleyecek kuralları içeren bir tamim yayımlamıştır. Bu beyanname ve tamim daha sonra CHF Büyük Kongresi'nin kabul edeceği tüzüğün son maddeleri olacaktır. Mustafa Kemal ertesi gün seçtiği tüm milletvekili adaylarını bir bildiri ile açıklamıştır.⁹⁵ Böylece Meclis, Üçüncü Dönem faaliyetlerine Mustafa Kemal'in memnun olduğu bir tablo ile başlamıştır.

Eylül başında yapılan seçimlerde Üçüncü Büyük Millet Meclisi'ne 316 milletvekili seçilmiş, ilk toplantı 1 Kasım 1927'de yapılmıştır. 288 milletvekilinin oybirliği ile Cumhurbaşkanlığı'na seçilen Mustafa Kemal, yaptığı teşekkür konuşmasında parlamenter rejimin öneminden bahsetmiştir.⁹⁶ Aynı gün İsmet Paşa Başkanlığında yeni hükümet kurularak, 5 Kasım 1927 günü Meclis'ten güvenoyunu almıştır.⁹⁷

2.2.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşunu Gerekli Kılan Nedenler

Mustafa Kemal'in girişimi ile kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, Gazi'nin uzun süredir üzerinde düşündüğü bir mesele idi. Mustafa Kemal, Cumhuriyet anlayışını yerleştirmek, fiili durum olan tek-partili yaşam ile Anayasa ve diğer kanunların arasında çelişkiyi gidermek amacıyla yapay bir oluşuma başvurdu. Ancak tek neden bu değildi. Fiili durumda var olan bazı problemler, CHF içinde çözüleliyordu. Mete Tunçay bu nedenlerden biri olarak, Mustafa Kemal'in ve arkadaşlarının örnek aldıkları Batı tarafından beğenilmek istediklerini zikreder. 1929 Dünya Ekonomi Bunalımının da dolaylı olarak bu süreci etkilediğini ifade eder. Süreci etkileyen diğer sorunlar ise yoksulluk, umulan gelişimin gerçekleşmemesi, toplumda genel bir hoşnutsuzluğun olması ve Kürt ayaklanmaları gibi iç sorunlardır.⁹⁸ Dönemin Cumhurbaşkanı, tek-parti iktidarının başı Mustafa Kemal tüm bu sorunların farkındaydı. Muhafiz bir partinin varlığında yarar görerek ilk başlarda gizli tuttuğu bu düşüncesini bir iki yakın arkadaşı ile paylaşmıştı.⁹⁹

2.2.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu

Çok partili hayattan uzak, otoriter bir rejim olarak görülen tek-parti yönetiminin kamuoyu ve basında eleştirilere uğraması ile genel hoşnutsuzluk gibi nedenlerin sonucu olarak Mustafa Kemal'in girişimleriyle 12 Ağustos 1930 günü¹⁰⁰

95 Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 176-178.

96 T.B.M.M., *Zabıt Ceridesi*, C. 1, İçtima Senesi: 1, Devre: 3, İnikat: 1, Celse: 2, 1.11.1927, s. 3-4.

97 Aktaş, "Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet", s. 151-152.

98 Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 245-247.

99 Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul, Karacan Yayınları, 1982, s. 32-33.

100 Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 249.

Serbest Cumhuriyet Fırkası resmen kurulmuştu. Resmi kuruluşundan çok önceleri görüşmeleri yapılan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucusu Fethi Bey ile Mustafa Kemal arasında Temmuz ayının son günlerinde Yalova'da bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşme öncesinde Fuat Bulca, Fethi Bey'i "Sana bir muhalif fırka teşkili teklif olunacaktır. Sakın bu teklife kapılma... Sana yazık olur"¹⁰¹ sözleriyle uyarmıştır. Yapılan görüşmede Mustafa Kemal, Fethi Bey'e mevzuyla şu sözler ile açmıştır:

"Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır. ... Halbuki ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım. Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessesese, bir istibdat müessesesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum."¹⁰²

Fethi Bey yeni fırka önerisini kabul etmekle birlikte Reiscumhurun fırkalar arasında tarafsız kalmasını koşul olarak sunmuştu. Mete Tunçay, bunun arkasındaki nedeni Fethi Bey'in yalnız hükümete değil, devlete de muhalif olma durumuna düşerek "hıyanet-i vataniye" ile suçlanma korkusu olarak açıklar.¹⁰³ Mustafa Kemal ise, yazılan mektuplarda, kendisine Reiscumhur ve CHF Umumi Reisi sıfatlarıyla hitap edilmesini şart koşar.¹⁰⁴ Fırka kurulmadan önce görüşülen önemli meselelerden bir diğeri finans ve milletvekilleri meselesi idi. SCF'nin finansman meselesi ile ilgili Fethi Bey anılarında, Mustafa Kemal'den CHF bütçesi kadar para talep ettiğini yazarken bir yerinde ise Mustafa Kemal'in bu parayı temin edeceğini ve İş Bankası'na açık çek vermek istediğini ancak kendisinin kabul etmediğini aktarır.¹⁰⁵ SCF, daha çok meclis içi muhalefet partisi olarak düşünüldüğünden fırkanın milletvekili sayısı pazarlık konusu olmuştur.¹⁰⁶ Gelecek seçimlerde Fethi Bey, meclis tam sayısının üçte biri olsun diye 120 milletvekili istemiş, İsmet Paşa 50 önermiş, Mustafa Kemal'in araya girmesiyle her iki parti 70 milletvekilliğinde uzlaşmıştı. Diğer seçim bölgelerinde ise karşılıklı aday göstererek en çok milletvekilliğini kazanan parti iktidarı kazanmış olacaktı.¹⁰⁷

İsmet Paşa mevcut dönemde fırka kurulunca 40-50 milletvekili vereceğini söylemiş ancak Serbest Cumhuriyet Fırkası'na geçen milletvekili sayısı 15 ile sınırlı kalmıştır.¹⁰⁸ Milletvekillerinin çoğunluğu siyasi yaşamını CHF içerisinde devam ettirmiş kişilerdir. Fırka içinde de muhaliflikleriyle bilinen bu kişiler, Mustafa Kemal'in deyimiyle 'rastgele seçilmemiş'¹⁰⁹tir.

---

101 Okyar, Üç Devirde Bir Adam, s. 378.

102 Okyar, Üç Devirde Bir Adam, s. 392-393.

103 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 253.

104 Okyar, Üç Devirde Bir Adam, s. 416-417.

105 Okyar, Üç Devirde Bir Adam, s. 416, 495.

106 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 257.

107 Ali Fethi Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, İstanbul, 1987, s. 22-24.

108 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 257-258.

109 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 261.

2.2.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalefet

Fethi Bey'in firkanın programını hazırladığı günlerde gazetecilere verilmek üzere hazırladığı beyanat, parlamento içi muhalefet partisi olacaklarına dair teminat vermektedir:

“Teşkil edeceğim SCF'nın çehresi tam laiklik ve samimi cumhuriyetçiliktir. Neşredeceğim program şimdiye kadar emsali çok söylenen fakat hep temenniyet sahasında kalıp da maalesef tatbikat sahasına girmeyen uzun vaatler ve nazariyelerle dolu değildir. Bu gün milletin en çok ızdırap çektiği sıkıntılara çare bulmak fikrimce niye mütevakkıf ise onları ihtiva edecektir. Her şeyden evvel iktisadi ve mali buhranı bugünkü müzmin halden kurtaracak ve memleket dahilinde iktisadi faaliyetlere yol açmak için düşündüğüm tadbiri efkârı umumiyyeye arz edeceğim. Bittabi kalem ve fikir hürriyetleri programımızda dahildir.

Hükümet işlerinde hata olduğunu zannettiğim cihetleri TBMM'de açıkça tenkit edeceğim. Bu muhalefet fikriyat sahasında kalacak ve şahsi husumetlere girmeyecektir. Matbuatın, hürriyetlerini nezih surette istimal edeceklerini ve meşrutiyetin ilanından beri geçen 22 senelik süre zarfında muhalefet yüzünden zuhur eden müessif hadiselerle asla meydan vermeyeceklerini, katiyen ümit ve temenni ederim.”¹¹⁰

Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Bey, gazetelere verdiği bir başka beyanatında, hükümetin mali alanda yanlış siyaset uyguladığını ve halkın vergilerden şikayetçi olduğunu ifade etmiş, SCF'nın en büyük hedefinin ülkeyi iktisadi olarak kalkındırmak olduğunu belirtmiştir.¹¹¹ Yeni fırka azalarından olan Makbule Hanım ise beyanatında, CHF'na karşı iyi bir muhalefet yapılması gerektiğini ve bunun ülke yararına olacağını ifade etmiştir.¹¹² Gerçekten de yayımlanan SCF programı, CHF icraatındaki vergilerin ağırlığı, özel girişimin engellenmesi, tarım ile ilgili çıkarılan güçlükler ve göz ardı edilen yolsuzluklar ile demiryolu yapımı yükünün bir kuşağa bırakılması eleştirilmekteydi. SCF'nın programında yer alan tek dereceli seçim isteği, kadınlara siyasal hakların tanınması gibi bazı hususların Mustafa Kemal'in programı denetleyerek eklediği bilinmektedir.¹¹³

SCF her ne kadar iktidar partisinin eliyle anlaşmalı olarak kurulmuş olsa da, meclis içerisinde muhalefet faaliyetlerini gerçek anlamda yerine getirmiştir. Zaten muhalif olması amacıyla kurulmuş, ancak iktidar hevesine düşmesi istenmemiştir. SCF'nın kapandığını ilan ettiği gün, Fethi Bey'in yöneltilen eleştirilere yönelik vermiş olduğu cevaplardan özellikle bir tanesi, siyasi partilerin ne için var olduğu ve amaçlarının ne olduğu hususunu ve kanaatimizce SCF'nın parlamento içi muhalefet olduğunu göstermektedir. Onun sonunu getiren de bu muhalifliği ciddiye alarak, yalnızca görüntüde bırakmamış olmasıdır. Bu cevap şu şekildedir:

110 Aktaş, “Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet”, s. 158.

111 Aktaş, “Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet”, s. 164.

112 Aktaş, “Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet”, s. 165.

113 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 262.

“Bizim kabahatlerimiz arasında hakikaten, en mühimi ve Dahiliye Vekili'nin bir türlü affedemediği bir kabahatimiz var. Bu da az zaman sonra, hükümete geçmek niyetinde olduğumuzu söylemektir. Bu nasıl affolunur? Hükümet mevkiinde bulunan bir fırka, nasıl sonsuza kadar o mevkide kalacağını iddia edebiliyor. Başka bir fırka siyasi mücadele sahasına atılabilir. Fakat Dahiliye Vekili'ne göre bir şartla, o da iktidar mevkiine geçmek niyetinde olduğunu söylememek şartı ile...”¹¹⁴

2.2.4. Muhalif Fırka'nın Kapanışı

CHF'nin devletçilik politikasının çıkış noktası olan demiryolu siyaseti SCF ile tartışmaların yoğunlaşmasına sebep olmuştur. İçte ve dışta çeşitli eleştirilere maruz kalan CHF Başvekili İsmet Paşa Ankara-Sivas hattını açarken yaptığı konuşmada bu eleştirilere cevap verirken, Fethi Bey'den karşılık Eylül'de yapılan İzmir gezisinde gelecektir. Fethi Bey tahminlerin üzerinde kalan büyük bir kalabalık kitle ile karşılaşmıştır. Gazetelerin tahminine göre alanda 30-40 bin kişi bulunmaktaydı.¹¹⁵ Fethi Bey yaptığı konuşmasında, yabancı sermayenin gelmesi için istikrarın sağlanması gerektiğini söyleyerek demiryollarının ihale koşullarının yabancı müteahhitler için ağır olduğuna değinmiştir.¹¹⁶

Fethi Bey'in kaldığı otelin önünde kalabalığın toplanması, tartışmalar sonucu bir gencin ölümü¹¹⁷ ve asıl halkın SCF'na büyük teveccüh göstermesi fırkanın sonunun gelmesinde etken olmuştur. 27 Eylül'de hükümet içinde bazı değişiklikler yaşanmış ve SCF, bu yeni hükümete güven oyu vermemiştir.¹¹⁸

Ekim'de yapılan yerel seçimlerde SCF, yeni kurulmuş bir parti için büyük sayılacak bir başarı göstermiş bu durumda fırkanın iktidar isteğini hareketlendirmiştir. Mustafa Kemal'in yaşanan olaylar ve gelişmeler sonucu yeni fırkaya karşı tutumu değişmiştir. Belediye seçimlerinde baskı yapıldığı iddia edilmekte, Mustafa Kemal'in SCF'nın yerel seçimlere girmesini istemediği söylenmektedir. Yabancı bir gözlemci, Trakya'daki seçimlerin özgür bir ortamda yapılmadığını, muhalefet partisinin oy pusulalarını taşıyan seçmelerin oylarını kullanmalarına izin verilmediğini, kargaşa çıkarıldığını ve şayet seçimlerin özgür şartlarda yapılsaydı SCF'nın bu bölgede kazanacağını¹¹⁹ ifade etmiştir.

Fethi Bey tarafından belediye seçimlerinde yapıldığı iddia edilen baskı ve yolsuzluklarla ilgili olarak Dahiliye Vekili'ne bir gensoru önergesi verilmiştir. 15

114 Aktaş, “Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet”, s. 183.

115 Aktaş, “Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet”, s. 166.

116 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 267.

117 İzmir'de yaşanan olaylar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aktaş, “Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet”, s. 166-168.

118 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 269.

119 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 271-272.

Kasım 1930 günü yapılan toplantıda ciddi tartışmalar yaşanmıştır.¹²⁰ Fethi Bey, meclisteki bu toplantıda vatan hainliğinden, ülkenin huzurunu bozmaya kadar pek çok suç ile itham edilmişti. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, tarihte önemli bir yer tutacak olan 15 Kasım gününü ve Fethi Bey'in yaşanan tartışmalar üzerine almış olduğu kararı şu sözler ile haber vermektedir:

“Meğer Atatürk'ün beş altı yıl önce, bize ‘Fethi Bey büyük günlerin adamıdır.’ demekle hakkı varmış. Hele Fethi Bey sözü geçen meclis oturumunun sonuna doğru, artık fiziki takati kesilip, kısık bir sesle ‘Efendiler, bu her türlü ithamlarınıza tahammül edebilirim ama Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir harekete girişmiş olmam iddialarını reddederim. Böyle bir maksat taşımadığımı ispat için, şu andan itibaren Serbest Fırka'yı kapatma kararını vermiş bulunuyorum’ dediği vakit, bendeki pişmanlık, bir vicdan azabı halini alacaktır.”¹²¹

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra başka siyasi parti kurma girişimleri de gerçekleşmiştir. Ahali Cumhuriyet Fırkası gibi birkaç aylık denemeler olduğu gibi Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi, Layık Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası gibi yalnızca teşebbüs boyutunda kalmış çalışmalar da olmuştur.¹²²

SONUÇ

Tek-Parti Dönemi'nde Takrir-i Sükun Kanunu ile devamında yaşanan gelişmeler, İstiklal Mahkemeleri, basına uygulanan sansür ve partilerin kapatılması gibi icraatlar demokratik rejime baskıcı ve dayatmacı bir yöntem ile geçildiği izlenimi vermektedir. Ancak Meclis içinde gerçekleşen tartışmalar ve ara ara yaşanan çok partili yaşama geçiş denemeleri, bu izlenimin kesin bir söyleme dönüşmesine engel olmaktadır. II. Dönem parlamento içi muhalefetin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla ortaya çıkması Meclis'in kendi iç dinamikleri ile gerçekleşirken, III. Dönem'in muhalefeti olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yapay bir şekilde iktidarın teklifiyle kurulduğu görülmektedir. Zira, bir önceki dönemde muhalif fırkanın ve vekillerinin başına gelenler kimsede yeni fırka oluşumları için cesaret bırakmamıştır.

Takrir-i Sükun Dönemi, zaten tek olan muhalefet partisinin kapatılması ile yalnızca parlamento içi muhalefeti ilga etmekle kalmamış, demokrasinin teminatı olan siyasi partilerin hükümetin keyfi uygulamaları ile kapatılmasının önünü açmış, uzun bir dönem parlamento içi muhalefetle birlikte parti içi muhalefete de ket vurmuştur. TpCF milletvekilleri fırka kapatılınca bağımsız milletvekilli olarak muhalif kalmaya devam etmişlerdir. Ancak bu muhalefet, parti disiplini olmaksızın bireysel çabalar ile devam eden faaliyetler olarak kalmıştır. Takrir-i Sükun döneminin baskıcı tutumu

120 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 273.

121 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, 2006, s. 101-102.

122 Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 273-282.

CHF milletvekillerini de etkilemiş, bu etki Meclis'in tümüne yansımıştır. Son toplantı dönemi boyunca, gündeme alınan pek çok etkinlik Meclis'te hiç tartışılmaksızın geçmiş, zaman zaman gerekli çoğunluk sağlanamadığı için toplantılar ertelenmiştir.

II. ve III. Dönem Meclis çalışmaları ve genel durumu incelendiğinde parlamento içi muhalefetin özelliklerini tamamıyla taşımasalar da hükümete alternatif olma amacıyla hareket etmeleri ve parlamento içi muhalefetin fonksiyonlarını kullanmaları kanaatimizce bu dönemler Meclis'te bulunan TpCF ile SCF'nı muhalefet partisi olarak nitelermeyi olanaklı kılmaktadır. Bu dönemlerde parlamento içi muhalefetin yaşadığı en büyük sıkıntı süreklilik meselesidir. Zira kapanma tehdidi altında ve realitesinde muhalefet partilerinin sürekli oldukları iddia edilemeyecektir. Ancak yine de belirtmek gerekir ki, partiler kapatılmış yahut hiç oluşmamış olsa dahi bu dönemlerde de Meclis içerisinde muhalefet eden vekiller bulunmaktaydı. Parlamento içi muhalefetin bir diğer özelliği olan rekabetçi olma ise, bu partilerin sonunu getiren asıl özellikleriydi. Kamuoyu nezdinde kabul gören muhalif partiler, alternatif hükümet programları ve söylemleri ile iktidar için mücadele edebiliyorlardı. Hatta her ne kadar iktidar partisinin girişimleriyle anlaşmalı olarak kurulsa da SCF, ciddi anlamda iktidar partisinin iktidarlığını tehdit etmekteydi.

Her iki yasama döneminde de parlamento içi muhalefetin fonksiyonlarından olan yasama faaliyetlerine katılma, soru ve gensoru ile denetim yapma ve kamuoyunu aydınlatma hak ve yükümlülüklerinin yerine getirildiği görülmektedir. TpCF'nin sıkıyönetime karşı çıkışı, SCF liderinin İzmir'de gerçekleştirdiği konuşma, Dahiliye Vekilliğine verilen soru, basına verilen demeçler ile oluşturulan fırka programları bu fonksiyonların açığa çıktığı faaliyetlerin ilk akla gelenleridir.

Sonuç olarak Türkiye'de yaşanan sıkıntı, parlamento içi muhalefetin yaşayabileceği demokratik ortamın bilinçli bir şekilde yaratılmamasından kaynaklanmaktadır. Zira muhalefet partilerinin kendi iç dinamiklerinde muhalefet olmayı engelleyici bir durumun bulunmadığı kanaati hasıl olmuştur. Elbette dönemin şartları ve içinde bulunulan koşullar itibarıyla Meclis içerisinde birliğin sağlanmaya çalışıldığı ve olası bir karışıklığı engellemek amacıyla aykırı seslerin güçlenmesine imkân tanımak istenmemesinin makul olduğunu savunanlar olacaktır. Ancak yine de demokrasinin ve demokratik Meclisin doğasında muhalefetin zorunlu ve vazgeçilmez olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Nuri Ahmet, “Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet”, **Yüksek Lisans Tezi**, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, İstanbul, 2004.
- ATEŞ, Nevin Yurdsever, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, DER Yayınları, İstanbul, 1998.
- BARAN, Hüseyin, “Tek Parti Döneminde İktidar Muhalefet İlişkisi: Arslanköy Örnek Olayı”, **Yüksek Lisans Tezi**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE Kamu Yönetimi ABD, Eskişehir, 2007.
- BİLA, Hikmet, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.
- CEBESOY, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, c. II, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1957.
- ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, c. 1, Ankara, İmge Yayınevi, 1995.
- DEMİREL, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, Dijital Kitap, 2015.
- DUVERGER, Maurice, **Siyasal Partiler**, çev. Ergun Özbudun, AÜHF Yayını, Ankara, 1979.
- EĞİLMEZ, Ali Osman, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihine Giriş**, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- ENGELÖĞLU, Hafsa Nur, **Sivil Toplum İçin Yasama Sürecine Katılım El Kitabı**, TBMM Basımevi, Ankara, 2020.
- GÜNEŞ, Turan, **Parlamentar Rejimin Bugünkü Manası ve İşleyişi**, İÜHF Yayını, İstanbul, 1956.
- KAPANİ, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, İkinci Baskı, AÜHF Yayını, Ankara, 1978.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, 2006.
- KOCAMAN, Habip & CEYLAN, Mustafa, “Türkiye Cumhuriyetinin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Yasama Dergisi**, 2016, 34.
- KOÇAK, Cemil, **Türkiye Tarihi**, c. 4, Sekizinci baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 2005.
- METİN, Yüksel, “Siyasal Muhalefetin Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinde Korunması”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2007, c. XI, S. 3-4, S. 63-104. <http://eski.erkincan.edu.tr/birim/HukukDergisi/makale/2007-2-3.pdf> (09.06.2018).
- OKYAR, Ali Fethi, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, İstanbul, 1987.
- OKYAR, Ali Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, 1980.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Parlamentar Rejimde Parlamentonun Hükümeti Murakabe Vasıtaları**, AÜHF Yayını, Ankara, 1962.

- SARIBAY, Ali Yaşar, **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- SOYSAL, Mümtaz, **Dış Politika ve Parlamento Dış Politika Alanındaki Yasama Yürütme İlişkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1964.
- TBMM, İstiklal Mahkemeleri, C. 1, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi, Ankara, 2015.
- TBMM, **Tutanak Dergisi**. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1966.
- TUNÇ, Hasan, **Parlamento İçi Muhalefet**, Cemre Yayınları, Konya, 1997.
- TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.
- TURGUT, Nükhet, **Siyasal Muhalefet**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.
- Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b1da5e2b3f6a9.44000248 (09.06.2018).
- UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayın Grubu, 1998.
- YETKİN, Çetin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul, Karacan Yayınları, 1982.

